

Adj király, katonát! Hadvezetés és mozgósítás Magyarországon 1552-ben

KANÁSZ VIKTOR – UJJ ZOLTÁN – VIROVE CZ NÁNDOR

Dr. Kanász Viktor PhD – tudományos munkatárs
(HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport);
kutató (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum).
E-mail: kanaszviktor@gmail.com

Ujj Zoltán – doktorandusz hallgató
(ELTE BTK TI, Kora Újkori Történeti Tanszék).
E-mail: ujj.zoltan@btk.elte.hu

Dr. Virovecz Nándor Balázs PhD – egyetemi adjunktus, intézeti tudományos titkár
(ELTE BTK TI, Kora Újkori Történeti Tanszék);
tudományos munkatárs (HUN-REN – ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–
1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport).
E-mail: virovecz.nandor@btk.elte.hu

Absztrakt

Közép-Európát, s a Magyar Királyság sorsát a 16. század közepén legalább három nagy krízis befolyásolta: a protestáns reformáció terjedése, az oszmán előretörés Magyarországon és a Mediterráneumban, illetve a Habsburg–Valois rivalizálás. E három fenyegetés 1552-ben egyszerre aktivizálódott. 1552 a magyar történet-tudományban és a történeti emlékezetben egyaránt központi, ugyanakkor legalább annyira félreértésekkel és tévhitekkel terhelt téma. A kialakult válsághelyzet miatt I. Ferdinánd Passauba távozott, hogy ott a felkelő hercegekkel tárgyaljon, helyettesként pedig legidősebb fiát, Miksa főherceget a magyarországi hadszíntér főparancsnokaként hagyta Bécsben. Ferdinánd csapatai közül talán a legnehezebb helyzetben a Giovanni Battista Castaldo vezette erdélyi expedíciós hadsereg volt, amelynek működését korábban egyértelműen negatívan értékelték. A források

alapján Castaldo működése nem volt eredmények nélküli, különösen annak fényében, hogy seregének méretéről ellentmondóak a források, és a korábbi irodalom túlbecsülte annak létszámát. Móric szász herceg 1552. őszi magyarországi hadjáratát viszont jelentősen alábecsülték a kortársak és a történetírók is. Az év elején még a Habsburgok ellen harcoló herceg, ütközetben győzni tudott az oszmánok ellen, jelenléte Ferdinánd kiváló diplomáciai képességeit igazolta, s a Birodalom egységét mutatta a hódítóknak.

KULCSSZAVAK: *I. Ferdinánd, Miksa főherceg, Szász Móric, Giovanni Battista Castaldo, Eger ostroma, Habsburg haderő, törökellenes harcok*

The King's Run. Military command and mobilization in the Kingdom of Hungary during the Ottoman campaign in 1552

*Dr. Viktor Kanász PhD – Research Fellow
(HUN-REN PPKE-PTE Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Group);
Research Fellow (Hungarian MoD Military History Institute and Museum).
E-mail: kanaszviktor@gmail.com*

*Zoltán Ujj – PhD Student
(Eötvös Loránd University – Budapest, Faculty of Humanities, Institute of Historical Studies,
Department of Early Modern History).
E-mail: ujj.zoltan@btk.elte.hu*

*Dr. Nándor Balázs Virovecz PhD – Assistant Professor, Institute Secretary of Scientific Affairs
(Eötvös Loránd University – Budapest, Faculty of Humanities, Institute of Historical Studies,
Department of Early Modern History); Research Fellow (HUN-REN – ELTE Noble Emigration and Memory (1541–1756) – Source Research and Critical Editing Research Group).
E-mail: virovecz.nandor@btk.elte.hu*

Abstract

The fate of Central Europe and the Kingdom of Hungary in the mid-16th century was affected by at least three major crises: the spread of the Protestant Reformation, the Ottoman advance in Hungary and the Mediterranean, and the Habsburg–Valois rivalry. These three threats were activated simultaneously in 1552. 1552 is a central theme in Hungarian historiography and in historical memory,

but it is also a subject fraught with misunderstandings and misconceptions. In the wake of the crisis, Ferdinand I left for Passau to negotiate with the rebelling princes, leaving his eldest son, Archduke Maximilian in Vienna as his deputy. Of Ferdinand's troops, perhaps the most difficult was the situation of the expeditionary army in Transylvania led by Giovanni Battista Castaldo, whose performance had previously been viewed negatively. However, the sources suggest that Castaldo's operation was not without results, especially in view of the conflicting sources on the size of his army and the overestimation of its numbers in earlier literature. On the other hand, Duke Maurice of Saxony's campaign in Hungary in the autumn of 1552 was significantly underestimated by contemporaries and historians alike. The duke, who had fought against the Habsburgs at the beginning of the year, was able to defeat the Turks in battle. His presence demonstrated Ferdinand's excellent diplomatic skills and showed the unity of the Holy Roman Empire against the Ottomans.

KEYWORDS: *Ferdinand I., Archduke Maximilian, Duke Maurice of Saxony's, Giovanni Battista Castaldo, The Siege of Eger, Habsburg Army, Anti-Ottoman Wars*

1552 hadi eseményei mára a történeti emlékezetben összeforrtak Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényével, illetve az ez alapján készült játékfilmmel. Utóbbi egyik híres, de a regényben nem szereplő jelenete szerint Dobó István követet elment I. Ferdinánd magyar királyhoz, a későbbi német-római császárhoz, hogy segítséget kérjen az ostromlott Eger védői számára. Az országa romlása iránt érzéketlen király viszont fegyverkezés helyett segítség nélkül bocsájtotta el a követet.¹ A jelenet generációk retinájába égett bele, s befolyásolta a korszak megítélését, valamint a szakirodalom is rendre számonkérte Ferdinánd távollétét, és az ország védelmének volumenét. Sokatmondó az is, hogy a Hősök Terén a kommunista diktatúra által eltávolított szobrának visszaállítása a rendszerváltást követően sem merült fel. Valóban ennyire meggondolatlan lett volna az uralkodó? Tényleg nem törődött a magyar hadszíntérrel? Milyen és mekkora seregek állomásoztak ekkor az országban?

1 Ugyanígy követet küldetett a filmben a forgatókönyv szerzője, Nemeskürty István a pápához is, pellengérre állítva alakját és szerepét. KANÁSZ 2024: 59.

1552 – a Habsburgok egyik legnehezebb éve

A 16. század a Habsburgok évszázada volt. V. Károly a spanyol koronák mellé megszerezte a császári címet, míg öccsét, Ferdinánd osztrák főherceget 1526 után magyar és cseh királlyá választották. Ezzel óriási területek urai lettek, s Európa látszólag a két testvér lábai előtt hevert. A reálpolitikai helyzet azonban merőben mást mutatott, ugyanis Közép-Európát, s ezzel együtt a Habsburgok államalakulatába betagozódó Magyar Királyság sorsát a 16. század közepén legalább három nagy krízis befolyásolta: a protestáns reformáció terjedése, az oszmán előretörés Magyarországon és a Mediterráneumban, illetve a Habsburg–Valois rivalizálás. E három „akna” 1552-ben egyszerre robbant fel. II. Henrik francia király összegyűjtötte a Habsburgok ellenségeit Itáliában, és az oszmánokat rávette egy újabb, a Magyar Királyság és Észak-Afrika elleni hadjáratra, ezzel többfrontos háborúra kényszerítve a császárt. Ennek során 1552. április elején a franciák átlépték a Birodalom határait. Eközben a Birodalom belsejében Szász Móríc és Vilmos hesseni herceg vezetésével felkelés tört ki, s majdnem fogságba ejtették magát a császárt is. Szulejmán hadai ezzel párhuzamosan a magyarországi területeket hódoltatták, az oszmán flotta pedig blokád alá vette Nápolyt. Ebből érzékelhető, hogy 1552 a Habsburgok egyik legnehezebb éve volt, amit azért kell hangsúlyoznunk, mert a magyarországi eseményeket is ezen viszonyok között kell értékelni.

Hol a király?

Régi hagyománya volt annak, hogy az országot érő támadás esetén a magyar király személyesen vonul hadba. 1552 februárjában a készülődő oszmán támadás hírére Ferdinánd is kijelentette, hogy hadserege élére áll majd. A kirobbant birodalmi felkelés miatt azonban bátyja kérésére előbb Linzbe, majd Passauba kellett mennie, hogy a lázadókkal tárgyaljon.² Ezért lekerült a napirendről hadbaszállásának lehetősége, sőt, éppen a legválságosabb hónapokban kényszerült az ország

2 Ferdinánd távollétének okairól és diplomáciai missziójáról részletesen: GUITMAN és mtsai 2019; GUITMAN 2022: 42–69.

határaitól távol tartózkodni.³ Ebben a szituációban, a király legidősebb fiát és örökösét, Miksa főherceget⁴ hagyta helyetteseként Bécsben.

Miksa több szempontból is rendkívül érdekes tagja a dinasztának. Innsbrucki és linzi neveltetését követően ifjúkorának jelentékeny részét V. Károly udvarában, a Szent Római Birodalomban töltötte, részt vett a schmalkaldeni háborúban is, ezért a német hercegek és a birodalmi rendek körében fiatal korától kezdve ott-honosan mozgott, továbbá szemben nagybátyja burgund és atyja spanyol neveltetésével, ő magát német fejedelemnek tartotta.⁵ Ifjúkorától élete végéig különös módon rokonszenvezett a protestáns reformációval, míg a családja által képviselt, „keményvonalas” katolicizmus távol állt természetétől. Később a császár megbízásából a Spanyol Monarchiát feleségének társrégenseként kormányozta, ám „[...] nem érezte jól magát a merev madridi udvar rideg ceremóniái közt.”⁶ 1551 végén családjával és a portugál királytól jegyajándékba kapott – és általa Szulejmánnak elnevezett (!) – indiai elefánttal együtt visszatért Közép-Európába.

A főhercegi kíséret Itálián keresztül vezető hazaútját Ferdinánd király és a bécsi hadvezetés igyekezett a magyarországi védekezés érdekében hasznosítani, legalábbis erről árulkodik az uralkodó 1551. október 20. körül kibocsátott és a főhercegnek szánt instrukciója.⁷ Ebben az elmúlt hónapok magyarországi és erdélyi eseményeinek ismertetése mellett a király felszólította Miksát, hogy találkozzon az Itáliába hadfogadás céljából küldött megbízottjaival, valamint ő maga is kezdeményezzen tárgyalást a szövetséges Ferrara, Firenze és Mantova uraival. Ferdinánd utasításában meghagyja a főhercegnek, hogy hivatkozzon az egész kereszténység létét fenyegető veszélyre, amely miatt minden keresztény fejedelem segítségére szükség van. Hogy tisztán lássuk az 1551–1552. évi itáliai toborzóutak eredményét, ahhoz további kutatásokra van szükség, ugyanakkor azt már előre kijelenthetjük,

3 Az 1553-as soproni országgyűlésen Ferdinánd úgy értékelte a történeteket, hogy ő személyesen akart hadjáratot vezetni, erre minden elő is volt készítve, de azzal a váratlan hírral szembesült, hogy a német területeken kitört a belviszály. S mivel a törökök elleni pénzek jelentős részét onnan várta, minden erejével azon munkálkodott, hogy a békét helyreállítsa. FRANKÓI 1876: 415.

4 Miksa és felesége 1548-tól a cseh királyi és királynéi címet viselik, az egyértelműség kedvéért munkánkban főherceggként hivatkozunk rá.

5 HÓMAN – SZEKŰ 1935: 326–327.; UJJ 2023: 343–363.

6 GONDA – NIEDERHAUSER 1987: 70.; SUTTER FICHTNER 2001: 18–27.; GONZÁLEZ CUERVA 2022: 41–66.

7 Ferdinánd instrukciója Miksának, Bécs, 1551. október 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 60. Konv. B. fol. 59–64.

hogy Sforza Pallavicini 1552 nyarán legalább kétezer itáliai gyalogost vezetett a magyarországi hadszíntéren.⁸

Márciusban Ferdinánd király, Miksa és Ferdinánd főherceg együtt vettek részt a pozsonyi országgyűlésen, ezt követően az uralkodó Linz érintésével Passaubá távozott, s az ügyek vitelét Miksa főherceg vette át.⁹ A trónörökös 1552 áprilisától augusztus közepéig működött a király magyarországi és alsó-ausztriai hadügyi helyetteseként. A különös cím és megbízatás jogi keretei egyelőre nincsenek teljes mértékben tisztázva – s a helyzetet színesíti, hogy Pozsonyban változatlanul működött a Helytartótanács, az ifjú Ferdinánd főherceg pedig Csehország helytartójaként tevékenykedett atyja megbízásából. A későbbiek alapján úgy tűnik, Miksa 1552. évi helyettesi szerepe 1564-es trónra lépéséig még több alkalommal megismétlődött, jellemzően akkor, amikor Ferdinánd király külföldön tartózkodott.¹⁰

Az előbbiekből alapján fontos leszögeznünk, hogy Miksa főherceg képviselte a dinasztia a bécsi rezidencia városban. Legfontosabb feladata a magyarországi intézményekkel és helyőrségekkel való kapcsolattartás, a védelem és hadellátás koordinálása volt. Ennek szellemében naponta megbeszéléseket folytatott haditanácsosaival, több alkalommal összehívta a Magyar Tanácsot, konzultált a Helytartótanáccsal és instrukciókat küldött a magyarországi hadszíntérre igyekvő külföldi csapatoknak és a helyőrségek parancsnokainak. Tevékenységéről hetenként átlagosan két-három levélben, de sürgős ügyekben akár naponta beszámolt Ferdinánd királynak, akitől a fontosabb pontokban rendre beleegyezését és parancsát kérte. Jelenlétét és „ügyvivői” szerepét minden bizonnyal kihirdették valamilyen formában, mert április közepétől augusztus végéig az Erdélyben állomásozó Giovanni Battista Castaldo királyi főhadparancsnok és katonai helytartó, az állami hivatalok és a kapitányok – néhány kivételtől eltekintve – következetesen Miksának címezték leveleiket.

A trónörökös magyarországi tevékenységéről tanúskodó dokumentumok 1552 májusától állnak nagyobb számban rendelkezésre. Ezek alapján Miksa több, különböző szinten próbált felkészülni az oszmán offenzívára.¹¹ Feltöltette a helyőrségek ellátmánykészleteit és megparancsolta a szolnoki kapitánynya választott Nyáry

8 Májusban Pallavicini seregét háromezer főre becsülték, míg Ferdinándnak július 15-én már csak kétezer itáliai gyalogosról volt tudomása. Miksa Teufelnek, Bécs, 1552. május 17. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5(Fasc.)/11.(Nr.); KÖRÖSI 2009: 343. Továbbá: SZÁNTÓ 1985: 76.

9 Ugyanakkor a király Passauban is foglalkozott a magyar ügyekkel. Például: Ferdinánd Serédy Györgynek, Passau, 1552. július 20. MNL OL P 419 A 41. No. 8.

10 LACZLAVIK 2021: 271–280.

11 A magyarországi várak lerohanása mellett az udvar késő tavasszal egy török tengeri támadástól is tartott, ezért Miksa a partvidékre küldte a védelemért felelős Frantz von Thurn görzi *Hauptmann*t. Ferdinánd Miksának, Innsbruck, 1552. május 15. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5/8.

Lőrincnek, hogy azonnal menjen a várba és foglalja el posztját.¹² A bécsi hadvezetés Erasmus Teufellel, a magyarországi könnyűlovasság főkapitányával is állandó levelezésben állt, a főherceg május 21-i levelében elrendelte, hogy a mezőre kihajtott lovakat tereljék be és az Alsó-Magyarországon állomásozó katonaság álljon készségben.¹³ A főherceg több alkalommal megfelelő kémek tartására buzdította kapitányait, ugyanis az év során számos kémjelentésről bebizonyosodott, hogy azok nem kellően hitelesek.¹⁴ A döntéshozóknak olyan problémákkal is foglalkozni kellett, mint az ecsedi Báthory András betegeskedése miatt megürült „dunáninnyi” országos főkapitányi méltóság betöltése. Az ügyben Miksa főherceg is véleményt nyilvánított, s régi ismerősét, az ifjú Balassa Jánost javasolta, ám az uralkodó végül előbbi fivérét, Balassa Menyhártot választotta.¹⁵

Az oszmán seregek előretörése, Temesvár, Veszprém és Szolnok ostroma idején a főherceg vezetésével tovább zajlott a csapatok toborzása és szervezése a harcoktól kevésbé fenyegetett északnyugati területeken. Miksa levelezésében jól követhető – többek között – Georg Tannhausen pohárnok 300 nehézlovasának, Sforza Palavicini itáliai gyalogságának mozgása. Májusban Miksa két magyar hajdúvezérrel is tárgyalt, akiket csapatukkal Teufel mellé küldött.¹⁶ A hadiév során visszatérő problémát jelentett, hogy mind a helyőrségi csapatok, mind a mezei alakulatok jelentős hányada részben, vagy egészben fizetetlen volt. Ennek legfontosabb oka, hogy az elképesztően magas hadi költségeket az udvar nem tudta fedezni, ezért Ferdinánd király a Fuggerekkal is tárgyalásba kezdett kölcsön ügyében, Miksa kérésére pedig elrendelte, hogy a csehországi adókat, valamint Alsó- és Felső-Lausitz bevételeit haladéktalanul használják fel a magyarországi hadszíntéren.¹⁷

Az ország szorult helyzetét figyelembe véve megdöbbentőnek tűnhet, hogy a magyar nemesi felkelés – bár a király Miksán keresztül többször is elrendelte összehívását – érdemben nem valósult meg. A csapatok ugyan többször is elkezdtek gyülekezni, de feloszlottak, mielőtt bevetésre kerültek volna. Augusztus 4-i levelében Miksa rosszhírlését fejezte ki, amiért sem a nyitrai püspök bandériuma, sem Balassa János emberei, sem a vármegyei hadak nem jelentek meg a mustrahelyen.¹⁸ Temesvár elestét követően, érzékelve az oszmánok fokozódó nyomását, augusztus első napjaiban a főherceg nagyobb katonai tanácskozást szervezett

12 Miksa Teufelnek, Bécs, 1552. május 17. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5/11.

13 Miksa Teufelnek, Bécs, 1552. május 21. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5/19.

14 Miksa Teufelnek, Bécs, 1552. május 26. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5/24.

15 Ferdinánd Miksának, Passau, 1552. június 2. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. 13–19. Továbbá: VIROVE CZ 2023: 129–137.

16 Miksa Teufelnek, Bécs, 1552. május 19. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/5/16.

17 Ferdinánd Miksának, Passau, 1552. június 17. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/6/45.

18 Miksa Ferdinándnak, Bécs, 1552. augusztus 8. ÖStA KA AFA Kt. 8 1552/8/17.

Bécsben, amelyen a Helytartótanács tagjai és magyar főurak is megjelentek. Itt ugyan újból elrendelték a nemesi felkelés kihirdetését, ez azonban a nyár végi hadi eseményeket már nem befolyásolta.

Bár a király koraősszel visszatért Bécsbe, személyesen nem szállt hadba, mindez mégsem jelentette azt, hogy 1552 nyarán ne lettek volna olyan mezei hadak az országban, amelyek szembe tudtak szállni az oszmán haderővel. Ezek között a legfontosabb az Erasmus Teufel, Sforza Pallavicini és Dudics Sbardellati Ágoston váci püspök által vezetett, körülbelül 7-10 000 fős – főként német és itáliai gyalogságból, valamint magyar lovasságból álló – királyi fősereg, amely 1552. augusztus 10–11-én Palástnál összecsapott a budai pasa seregével és súlyos vereséget szenvedett. Teufel és Pallavicini török fogságba került, Sbardellati pedig elesett a csatában.¹⁹ Tetézte a dinasztia nehéz helyzetét, hogy Miksa főhercegnek 1552 októberére olyan súlyos betegsége támadt, hogy az életéért aggódtak, így nem állhatott a csapatok élére.²⁰ A király másik hadserege eközben Erdélyben állomásozott Castaldo vezénylete alatt.

Castaldo (fantom)katonái

Korpás Zoltán és B. Szabó János közös tanulmányban hangsúlyozta, hogy a Habsburgok a kiállított haderő létszámát tekintve legalább annyira jelentős erőfeszítéseket tettek a magyarországi országgyesítés és a török elleni védekezés érdekében, mint más, nyugatabbra fekvő tartományaik megszállása vagy pacifikálása során, és hogy az 1552. évi magyarországi események valójában összeurópai koncepcióba illeszkednek.²¹ Arra is felhívták a figyelmet, hogy a magyarországi eredetű hadak tényleges szerepét tárgyaló korábbi szakirodalom elfogult, tévhitekkel terhelt, és a téma általában véve kellően nem feltárt. A problémaérzékeny felvetést továbbgondolva, meglátásunk szerint hasonló mondható el a Castaldo által Erdélybe vezetett seregről is, ugyanis annak összetétele, alakulatainak létszáma, valamint tényleges harcértéke máig kérdéseket vet fel.²²

19 SZÁNTÓ 1985: 174–175.; DOMONKOS 2020.

20 KÖRPÁS 2009: 355–363.

21 KÖRPÁS – B. SZABÓ 2017; KÖRPÁS – B. SZABÓ 2020. Újabban: GUITMAN és mtsai 2019.

22 A sereg összetételéről: CZÍMER 1893: 19., majd ennek kritikája: KROPF 1896: 323–324. (különösen a 324. o. első lábjegyzete). Továbbá vedd össze: SZÁNTÓ 1985: 51.; OBORNI 2017: 215, 217.; KÖRPÁS – B. SZABÓ 2017: 91.; KÖRPÁS 2024: 173.

A sereg közel két évnyi erdélyi tartózkodása alatt mind létszámában, mind összetételében több alkalommal változott.²³ A spanyolok létszámának alakulása viszonylag pontosan követhető: az 1551 tavaszán nagyjából 1300 fős alakulat az 1553. januári nyílt lázadás idejére a harccselekmények következtében 300-400 főre apadt.²⁴ A német (és cseh) gyalogsággal azonban jóval nehezebb kalkulálnunk. 1551 májusában az egri csatát követően Ferdinánd király hat zászlóalj, szám szerint 2400 fő küldéséről biztosította Fráter Györgyöt, de egy pár hónappal későbbi forrás ezt az alakulatot 2800 főre taksálta, ami Felix von Arco vezénylete alatt állt.²⁵ Ezzel szemben Castaldo szerint a spanyolok létszáma az egri győlekezésnél alig érte el az 1000-et, és a németek is csak 2000-en voltak.²⁶ Rajtuk kívül Andreas Brandeis is Erdélybe vezetett egy sereget. Az öt zászlóaljból álló *regimentet* 1551. augusztus 28-án Bécsben szemlélte meg a király.²⁷ Brandeis valamikor 1551 októberében érkezhetett meg Erdélybe, hogy a király parancsának eleget téve a már ott állomásozó Felix von Arco csapataival egyesüljön, és Arco vezénylete alatt egyetlen *regimentet* szervezzenek belőlük.²⁸ Azonban úgy tűnik, hogy erre nem került sor. Arco betegség miatt már 1551 szeptemberében kérte felmentését a szolgálat alól, de csak jóval később, talán valamikor 1552 tavaszán hagyhatta el Erdélyt.²⁹ Castaldo azt a parancsot kapta, hogy ideiglenes megoldásként az Arco vezette németeket rendelje Brandeis alá Georg von Helfenstein megérkezéséig,³⁰ de ő csak 1552. június végén vonult be Erdélybe. Egy tévesen 1550-re datált, de valószínűleg 1551 októbertől utáni állapotokat rögzítő kivonat szerint – amely a király

23 Az egységek parancsnokai között alig volt olyan személy, aki a nevezett két éven át folyamatosan a tartományban állomásozott volna. Bernardo de Aldana már 1549 tavaszától Magyarországon állomásozott, de mint ismeretes, Castaldo Lippa 1551. július végi feladása után letartóztatta. Johann Baptist von Arco: 1551. június – 1553 tavasza; Felix von Arco: 1551. június – 1552 tavasza; Andreas Brandeis: 1551. október – 1553. március; Karel Žierotín/Karl von Zierotín: 1551. szeptember(?) – 1553 tavasza; Johann/Hans von Oppersdorf/Opperstorf: 1551. június – 1552 tavasza(?); Georg von Helfenstein: 1552. június – 1553 tavasza; Fabian von Schönaich: 1552. július/augusztus – november 12.; Melchior Fuger von Offringen: 1551 június(?) – 1553 tavasza. Sforza Pallavicini 1551 őszén járt a keleti országrészben és Erdélyben.

24 KÖRÖSI 2024: 175, 184.

25 KÁROLYI 1881: 227–228.; HATVANI 1858: 262.

26 ÓVÁRY 1894: 107.

27 HATVANI 1858: 264.

28 Castaldo Ferdinándnak, Segesvár, 1552. január 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 62. Konv. A. fol. 52–53.

29 Castaldo Ferdinándnak, Nagyszeben, 1552. szeptember 13. és 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. B. fol. 89–91. és Fasc. 60. Konv. A. fol. 55–57.; Miksa Castaldónak, Bécs, 1552. május 16. BARABÁS 1892: 148–149.

30 Castaldo Ferdinándnak, Nagyszeben, 1552. január 20. BARABÁS 1891: 450–452.; és Kolozsvár, február 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 62. Konv. B. fol. 19–22.

erdélyi, magyarországi, horvátországi és szlavóniai hadait tételesen sorolja – Arco 6 zászlóalj (2400 fő) fölött, Brandeis pedig 5 új zászlóalj (2350 fő) fölött diszponált.³¹

Castaldo 1552 júliusában, Temesvár ostroma idején végrehajtott egy csapatösszevonást – addig három zászlóalj Nagyszebenben, kettő Brassóban, egy Segesváron, egy Szászsebesen, egy Gyulafehérváron állomásozott³² – amit a moldvai vajda és Kara Ahmed hadmozdulatai indokoltak. A főhadparancsnok 1552. július 20-án (400 spanyolon és 100 nehézlovason kívül) tíz német zászlóaljról írt, egy héttel később ezt számszerűsítve 4000, de további két héttel később már csak 3000 bevethető németről tudósított.³³ Rajtuk kívül bizonytalan létszámú csapatokat hagyott Nagyszebenben, Brassóban, Szászsebesen és Gyulafehérváron.³⁴ Azonban a novemberi mustra komoly meglepetést okozott – eleve csak a Helfenstein vezette tíz zászlóaljat mustrálták, mert Brandeis katonái megtagadták azt – ugyanis kiderült, hogy a hivatalos létszám fele (!) hiányzik, amikor pedig a főhadparancsnok ezt szóvá tette, a német kapitányok azt ígérték, hogy majd megküldik a hiányzók névsorát.³⁵

1552 nyaratól a német gyalogság a Brandeis és Helfenstein vezette két „legióként” fordul elő a forrásokban, ami alatt bizonyára két *regimentet* kell értenünk.³⁶ Következésképp Helfenstein, miután júniusban bevonult Erdélybe, elvileg átvehette Arco németjei felett a parancsnokságot, mert vezénylete alatt, miként említettük, valóban jelentős erők összpontosultak.³⁷ Azonban Helfenstein *Bestallungja* hivatalosan 10 zászlóalj *landsknecht*, nagyjából 5000 katona fölfogadására szolgált,

31 ÖStA KA AFA Kt. 5. 1550/12/2.; Egy 1552. április 30-i zsoldhátralékokat rögzítő jegyzékben Arco és Brandeis neve mellett ugyancsak 6 és 5 zászlóaljat találunk. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. fol. 142–145. Pálffy Géza szíves közlése, akinek segítségéért itt mondunk köszönetet.

32 Castaldo Miksának, Torda, 1552. július 18. BARABÁS 1892: 271.

33 Castaldo Miksának, Holdvilág, július 20., Segesvár, július 25–26., szászsebesi tábor, augusztus 10. BARABÁS 1892: 273, 274–275, 281.; 1553 januárjában Nagyenyeden 4000 német ellátásának költségeivel kalkulálnak. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. A. fol. 2.

34 Johann Baptist von Arcót két zászlóaljjal korábban Brassóba vezényelte (közülük egyik később Nagyszebenben állomásozott), illetve később Nagyszebenből és Szászsebesből 200 németet küldött Gyulafehérvárba.

35 Castaldo Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. december 1. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 68. Konv. B. fol. 11.

36 Castaldo Miksának, Kolozsmonostor, 1552. június 29. és Ferdinándnak, Gyulafehérvár, december 26. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 174–175. és Fasc. 68. Konv. B. fol. 187. A Castaldo (titkárai) által használatos *legio* a *regimenttel*, a *cohors* és *insignia* pedig a *vexillummal* feleltethető meg.

37 Castaldo Miksának, Kolozsmonostor, 1552. június 29., és Ferdinándnak, Dés, 1553. február 20., március 1–2. BARABÁS 1892: 157–158, 673, 675.

és Ferdinánd király is ezt a létszámot tudatta Castaldóval.³⁸ Mindebből egyszerre több kérdés is adódik. 1. Helfenstein milyen erőkkel érkezett Erdélybe? 2. Arco távozása után átvette-e a parancsnokságot annak németjei fölött? 3. Ha az említett tíz zászlóalj (vagy annak egy része) Helfenstein serege volt, akkor hová tűnt az Arco vezette *regiment*?

A németek novemberi mustrájához hasonló jelenet játszódott le Fabian von Schönaich serege esetében, akit Castaldo rendszeresen a nehézlovasság parancsnokaként említett. Schönaich 1552. januári és márciusi *Bestallungja* 2000 katonára szólt, majd egyik tisztje október 8-án mustra nélkül 1500 főre kért zsoldot, viszont Castaldo értesülései szerint nem voltak többen 800-nál.³⁹ Itt említendő Karel Žierotín cseh-morva nehézlovassága is. 1551. augusztusi *Bestallungja* 500 főre szólt, 1551 októbere körül 524, de egy 1552. április 30-i zsoldhátralék-jegyzék szerint csak 214 nehézlovasa volt, Castaldo pedig általában 100-150, egyszer pedig „kevésssel több” mint 100 lovasként hivatkozott rájuk.⁴⁰ Az elméleti és a valós létszámok közötti eltérést Losonczy István is jelezte a király felé: „papíron” 750 lovas van Temesváron, de ő 400-nál többet nem látott.⁴¹

Mindez Castaldo előtt sem volt titok.⁴² Minden valószínűség szerint egy német-cseh zászlóalj, vagyis nagyjából 400-450 fő vérzett el Temesvárnál, ezért nem egyértelmű, hogy a fluktuáció vagy valami más állhat-e a drasztikus létszámcsökkenés mögött. A kérdés valójában az, hogy ezek az alakulatok működtek-e valaha teljes létszámmal, vagy eredetileg is csak részleges feltöltöttséggel érkeztek-e meg Erdélybe, miként arra Castaldo már 1551 májusában, az egri gyülekeztetésnél utalt.

Nincs lehetőségünk részletezni, hogy a fizetatlenség és egyéb tényezők hogyan demoralizálták ezt a sereget. A parancsokat korábban is megtagadó német gyalogság, különösen Brandeis legénysége, 1552 végére szinte teljesen kezelhetetlenné vált.

38 ÖStA FHKA AHK Gedenkbücher – Österreichische Reihe, Band 68. 23v.; Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1552. február 14. BARABÁS 1891: 642–643.; Castaldo Ferdinándnak, Nagyszeben, április 10., miszerint úgy értesült, hogy 5000 gyalogos Bécsben állomásozik. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. fol. 50.; Ferdinánd Castaldónak, Bécs, május 8., miszerint Helfenstein a „csapatával” úton van Erdélybe. BARABÁS 1892: 147.

39 SARUSI KISS 2009: 67, 71.; Castaldo Ferdinándnak, szászsebesi tábor, 1552. október 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. fol. 45.; BARABÁS 1892: a 484. oldalon tollhiba miatt 1400 fő szerepel. Castaldo a szeptember 26-i levelében említ 1400 főt Schönaich alatt. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. A. fol. 55–56.

40 SARUSI KISS 2009: 511.; ÖStA KA AFA Kt. 5. 1550/12/2; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. fol. 142–145.; Castaldo Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. december 2. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 68. Konv. B. fol. 11.

41 BARABÁS 1892: 151.

42 Vessd össze: a Ferdinándnak Gyulafehérvárról, 1552. november 26-án írt levél utóírata: BARABÁS 1892: 651.

A lakossággal meglévő konfliktust a rekvirálásokon túl vallási ellentét is mélyítette, ami Gyulafehérváron a káptalan, Nagyenyeden a védőszentek szobrainak rombolásában mutatkozott meg.⁴³ Castaldo serege olyan részleges sikereket ugyan fel tudott mutatni, mint a dévai szorosnál betörő egy-kétezer fős török csapatok portyáinak elhárítása, vagy a moldvai vajda megállítása, de a körülmények ennél többet nem tettek lehetővé.⁴⁴ Működésének mérlegelésekor két további szempontot érdemes figyelembe vennünk. Egyrészt a királytól kapott instrukció szerint elsődleges feladata Erdély megvédése és megtartása volt, és a későbbiekben maga a király is óva intette őt a kockázatos vállalkozásoktól.⁴⁵ Másrészt, a Kara Ahmed vezette főszereg sem a nyár, sem az ősz folyamán nem tört be Erdélybe, és ez bizonyára annak volt köszönhető, hogy Castaldo serege egyáltalán jelen volt a tartományban.

Segédc csapatok saját országuk védelmében?

1552-ben Erdély és a keleti országrész védelmét hivatalosan többen látták el, akik a Magyar Királyság valamely magas tisztségét viselték. Losonczy Istvánnak az alsó részek főkapitányaként és temesi ispánként vállalt szerepe jól ismert. Az elsők között kell említenünk az áprilistól hivatalban lévő erdélyi vajdát, ecsedi Báthory Andrást, de őt köszvényes betegsége mellett az is hátráltatta, hogy csapatai megbízhatósága terén már az induláskor kétségek vetődtek fel, illetve hogy az erdélyiek előtt nem volt tekintélye. Varkocs Tamás váradi főkapitány a források szerint jelentős létszámú erők felett rendelkezett, de ezek alatt általában a Bihar vármegyei gyalogok értendők.⁴⁶ Kiemelt szerep hárult a már említett gyarmati Balassa Menyhárt „dunáninnyi” országos főkapitányra, akinek tisztségéből kiindulva Felső-Magyarország, illetve a teljes Felföld védelmének vezetése lett volna a feladata. Ő azonban eleinte ellentmondásos parancsokat kapott – Miksa Egerbe, Castaldo Temesvár megsegítésére rendelte – és hiába hívta össze háromszor-négyszer a vármegyei

43 BARABÁS 1892: 274, 652.

44 Castaldo Miksának, Holdvilág, 1552. július 20., Ferdinándnak, szászsebesi tábor, szeptember 25. és Gyulafehérvár, december 13. BARABÁS 1892: 273, 481–482, 656.

45 Az 1551. április 27-én kelt instrukció szerint ha a törökök Szolnok, vagy más (nem nevesített) határmenti erősségek ellen támadnának, akkor Aldana, Teufel és mások tanácsát kikérve Castaldo feladata a támadás visszaverése, de az ellenség üldözésébe csak akkor foghat, ha bizonyítottan a törökök a békeszegők és ha nem jár komolyabb veszteséggel. Mint az köztudott, Szolnok felmentésére 1552. nyár végén nem került sor, ami mögött a haderővel kapcsolatban már említett problémák, az addigra már megváltozott hadihelyzet, valamint Erdély védelmének szem előtt tartása húzódozott meg. Az instrukció: UTJEŠINOVIĆ OSTROŽINSKI 1881: 24–32. (Urkundenbuch részeként)

46 BARABÁS 1892: 275.

hadakat, azok minden alkalommal szétszéledtek.⁴⁷ A mozgósítás valójában olyanira kudarcos volt, hogy sem Ferdinánd király parancsára, sem Balassa felhívására nem gyülekeztek a csapatok.⁴⁸ Balassa Eger ostromának heteiben az akkor már egy éve fizetetlen 200 fős lovasságával Tokaj mellett, Rakamazon táborozott, miközben az a hír járta, hogy Dobó Ferenc (Dobó István testvére) és Perényi Gábor a szüreti bortizeden összevesztek, és egyenként 1000 fős csapatokkal egymás ellen fegyverkeznek.⁴⁹ Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a korábbi szakirodalom „Balassa hadáról” és „Balassával táborba szállt megyei felkelő seregről” írt, azonban a forrásokban ennek a hadnak nem találjuk nyomát.⁵⁰ A sikertelen mozgósítás hátterében a klasszikusnak számító érveken kívül – mint a király távolléte – egyéb okok is állnak. Meglehetősen leegyszerűsítő és univerzális magyarázat, hogy a Temesvár és Lippa elvesztése miatti bénító félelem vagy az oszmán orientáció miatt nem volt sikeres a mozgósítás, jóllehet az erdélyi és partiumi rendek között ekkor már komoly befolyással bírtak a János Zsigmond visszahozatalát szorgalmazó erők. A regionális érdekek előtérbe kerülése mellett ne feledjük, hogy az ország több évtizedes belháborút és pusztító oszmán hadjáratokat élt át, a nyomasztóan nagy létszámú oszmán haderő nevéhez pedig jelentős győzelmek kötődtek. Mindemellett úgy tűnik, hogy ez a honvédelmi struktúra már ekkor elavultnak bizonyult – tegyük hozzá, nem csak a Magyar Királyságban –, és éppen az ilyen helyzetekben jelentkezett a legnagyobb igény a professzionális haderőre.

A bizonytalan létszámú gyalogos és hajdúcsapatokon (például Tóth Mihály vagy Mikola László hajdúin) kívül azokat a kapitányokat és földesurakat találjuk táborba szállva, akiknek a király általánosan 100-200 lóra adott fizetést és akiket Castaldo kritikus helyzetben különböző pontokra rendelt.⁵¹ Ilyen volt az 1552 elején Gyula várának biztosítása végett a Partiumba vezényelt Horvátinovics Bertalan vagy Bakics Péter. Utóbbi ugyan májusban elhunyt, de nagyjából 300 fős

47 Castaldo Ferdinándnak, Szászsebes, 1552. augusztus 26. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. B. fol. 113–115.; Ugyanígy járt ecsedi Báthory András 1551 októberében Lippánál. BARABÁS 1891: 434–434.

48 GÖMÖRY 1890: 630.

49 VIROVECZ 2023: 135–136, 323–325.

50 GYÁRFÁS 1879: 74.; SZÁNTÓ 1985: 237.

51 1551 szeptemberében Pallavicini alatt több kapitány csapata is Egerben volt (Bakics Péter, Bebek Ferenc, Dersffy István, a Bánffy testvérek, Balassa János, Nyáry Lőrinc, Serédy György, Balassa M., Dudics Sbardellati Ágoston, Thurzó Ferenc), de 1552 nyarán közülük csak három (Bakics, Dersffy, Balassa M.) fordult meg Erdélyben. Pallavicini Ferdinándnak, Eger, 1551. szeptember 24. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 60. Konv. A. fol. 38–40. Vesd össze: ÓVÁRY 1894: 135.

lovassága a parancsnok elvesztése után is aktív maradt.⁵² A legsúlyosabb krízis idején – mint Temesvár és Lippa elvesztése – rendszerint előkerült enyingi Török János 200, a már említett Balassa 200, somlyai Báthory András 150, Dombay Mihály, Kapitány György, Kendy Ferenc, Ödömfy László 100, illetve a székelyek 300 lovasa, a Cserepovics Miklós vezette rácok, a moldvai és havasalföldi vajda száműzött fiai és más nemes ifjak mintegy 100 fővel, de figyelemre méltó Castaldo azon megjegyzése is, hogy az alsó részeken még 1500 fő mozgósítható.⁵³ A korábban említett 1552. évi jegyzék és az április 30-i zsoldhátralék szerint Erdélyben, a temesi végeken és Temesvárbán 2730, illetve 2682 magyar könnyűlovas állt szolgálatban.⁵⁴ Az elméleti és valós létszámok útvesztője mellett szereplésük feltárásakor is problémákba ütközünk. Még a Castaldo–Aldana-konfliktus ismeretében is szemléletes példa a Lippa feladását megelőző egy hét, amikor Castaldo az említett kapitányok közül többeket a várhoz küldött, de az Aldana-féle napló szerint egyedül a Váradnak tartó Balassa járt arra.⁵⁵

Ellenségből szövetséges

Így tehát sem a király, sem Miksa, sem Pallavicini, sem Castaldo, sem pedig Balassa nem tudott Eger ostroma során érdemben fellépni az oszmán hadak ellen. Volt viszont egy fejedelem, aki végül több ezer fős seregével 1552-ben részt vett a magyarországi harcokban. Ő nem volt más, mint a pár hónapja még Károly és Ferdinánd ellen küzdő Szász Móríc választófejedelem (1521–1553). A szász választó számára nem volt ismeretlen a magyar hadszíntér, ugyanis tíz évvel korábban, 1542-ben seregével együtt ő is részt vett Buda sikertelen ostromában.⁵⁶

Mint láthattuk, Ferdinándnak mindenképpen katonákat kellett szereznie. Ekkor kapott kulcsszerepet Móríc, aki felajánlotta, hogy saját sereggel indul a török ellen. A linzi majd a passauai tárgyalások során realizálódtak a tervek, s augusztus közepén a herceg serege elindult Magyarország felé, a király a magyarországi királyi hadak fővezérévé nevezte ki, s szeptember 16-án érkezett meg Pozsonyba, majd

52 A lovashad ügyében Ferdinánd és Miksa több levelet is váltottak. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 13–19. Továbbá Castaldo Ferdinándnak, Kolozsvár, 1552. január 29., február 2., február 5. és Ferdinánd Castaldónak, Bécs, február 14. BARABÁS 1891: 639–643.

53 Castaldo levelei Miksának, Kolozsmonostor, 1552. június 29. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 174–175., Kolozsmonostor, július 8., Küküllő(vár?), július 19., Segesvár, július 25–26. BARABÁS 1892: 268–269, 272, 274–275.

54 ÖStA KA AFA Kt. 5. 1550/12/2.; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. fol. 142145.

55 SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 232–237.

56 BÖTTCHER 2019: 41–62.

október elején csapatai élén Győrbe vonult. A 11-15 000 főre becsült serege többségét szász katonák tették ki, akikhez 400 münsterbergi lovas, valamint a korábban Sforza Pallavicini alatt szolgáló egységek maradványai és egyéb magyar csapatok is csatlakoztak. A magyar egységek felett Nádasdy Tamás dunántúli országos főkapitány és országbíró diszponált, viszont a főúr – az udvar nem kis rosszallására – csak jókora késéssel szállt táborba.⁵⁷

A király úgy vélte, hogy Móric hadaiban van minden reménye Magyarország ügyeinek megsegítésére, ugyanakkor ő is belátta, hogy a szász hadinép létszáma nem elégséges egy komolyabb, támadó hadmozdulathoz. Ezért engedélyezte, hogy a herceg felvegye a harcot az oszmánokkal, viszont megtiltotta, hogy túl nagy kockázatot vállaljon. Fő feladatának azt jelölte ki, hogy akadályozza meg az oszmánok előretörését, míg a király megfelelően fel nem tud fegyverkezni.

A Bécs védelme szempontjából kulcsfontosságú Győrben (amit a király mellé rendelt nuncius Ausztria kapujának nevezett) erősítési munkálatokba kezdtek. A földsáncokon a katonaság mellett győriek és soproniak, öt vármegye jobbágysai, de még cseh munkások is dolgoztak. Ennek fő oka az volt, hogy nem tudták, tovább megy-e az Egert ostromló oszmán sereg, valamint várható-e bármilyen támadás a Dunántúlon. Pletykák ugyanis szóltak még 1552 őszén is egy Bécs elleni támadás tervéről.⁵⁸

Eger felmentésének kísérlete és az esztergomi portya

Az elcsigázott csapataival Erdélyben tartózkodó Castaldo szeptember és október folyamán arról írt Ferdinándnak, hogy Móricot mielőbb Eger felmentésére kell küldeni, utóbbi pedig utasította Móricot, hogy gondolkodjon Eger felmentéséről.⁵⁹ Móric egyébként csodálattal írt az egri katonák helytállásáról és a sikeres várvédelemről, ugyanakkor október 15-én és 18-án arról panaszkodott leveleiben, hogy Ferdinándtól nem kapta meg az engedélyt a támadáshoz, így pedig a határ védelmén kívül nem lehet mást tenni, s majd megerősödve, tavasszal lesz esély a támadásra.⁶⁰ Tehát Ferdinánd valószínűleg a vesztes palásti csata friss emléke miatt nem merte közvetlenül Eger alá küldeni egyetlen, még használható seregét.

57 Június 15-én Miksa arról tájékoztatja Ferdinándot, hogy „Nádasdyban és a magyarokban nem lehet megbízni.” Nádasdy ignorálja parancsait és semmilyen hajlandóságot nem mutat az együttműködésre. ÖStA KA AFA Kt. 7. 1552/6/35.; Továbbá: KANÁSZ 2023: 73–77.

58 HERRMANN – WARTENBERG – WINTER 2006: xxv.

59 BARABÁS 1892: 480–482, 484, 486, 489.; VBA, G 275 Inf. 11r.

60 HERRMANN – WARTENBERG – WINTER 2006: 516–517.; LANGENN 1841: 552.

Mindez azonban nem jelentett teljes passzivitást. Ferdinánd október 22-én világosan megírta Castaldónak, hogy a szász választó serege nem elégséges az oszmánokkal való összecsapáshoz, ezért jobb, ha folytonos portyázásokkal fárasztja az ellenséget, amint tette ezt Veszprém és Székesfehérvár felé is. A király szerint ezzel a taktikával Móric elbizonytalaníthatja és kimozdíthatja Eger alól a törököket. Úgy látszik, Móric ennek eleget is tett, és október második felében Esztergom alatt aratta komoly ütközeteket nélkülöző hadjárata egyetlen jelentősebb győzelmét. Ennek során csapatai – nagyjából 1000 huszár – a dunai flotta támogatásával egészen az oszmán kézen lévő Esztergomig nyomultak előre, s az ottani oszmán helyőrség marhacsordáit is megpróbálták elrabolni. Ezt látva a törökök ellentámadást indítottak, de a keresztény csapatok nagy győzelmet arattak: sok ellenséges katona a Dunába fulladt, közel kétszáz törököt megöltek és százat elfogtak, a levágott török fejeket a győri táborba vitték.⁶¹ E győzelem az országot ért felfoghatatlan veszteségek mellett ugyan eltörpült, azonban lélektani fogódzót jelentett, mert a sok elvesztett csata és vár után végre keresztény győzelem született.⁶² A hír bejárta egész Magyarországot, sőt, külföldre is eljutott, s csak Eger hősie megvédése homályosíthatta el, tegyük hozzá, a későbbi szakirodalom számára is.

Móric hadjáratának mérlege

Mindeközben az Eger alatti táborban az a hír terjedt, hogy Móric 40 000 fős sereggel érkezett, s ha valamelyik várat ostrom alá venné, az oszmán sereg felhagyna Eger ostromával.⁶³ Az ősz folyamán a herceg azonban egyre aggasztóbb híreket kapott országából, és a táborában időközben kitört járvány végleg indulásra ösztözkelte. Miután Eger védelme sikerrel végződött, a szász herceg is úgy gondolta, hogy elhárultak indulása elől az akadályok, így október végén táborni bontott és végleg elhagyta Magyarországot.⁶⁴ Bár nem tudjuk, tervezte-e visszatérését, a következő év nyarán halálos sebet kapott, amivel esetleges tervei is sírba szálltak.

Mindezeket áttekintve feltehetjük a kérdést: volt-e tehát értelme Szász Móric herceg győri táborozásának? Választ közvetlen katonai, valamint távlatos diplomáciai szempontból adhatunk. Az egyik útközben megfogalmazott cél elérésére, Eger közvetlen felmentésére nem került sor. Ugyanakkor az ország területén állomásozó

61 KANÁSZ 2023: 80–81.

62 Böttcher szerint állítólag Móric katonái Budáig is eljutottak, ő maga pedig álruhában, kereskedőnek öltözve ment kikémlelni a török erőket. BÖTTCHER 2019: 65.

63 SZÁNTÓ 1985: 235.

64 DRUFFEL 1880: 793–794, 796, 805, 1158.; KÖRÖSI 2009: 353.

intakt hadsereg ténye önmagában is hatással volt az oszmán hadvezetés döntéseire és manővereire, ami az esztergomi portya során egyértelműen bebizonyosodott. A másik stratégiai cél: Győr és a későbbi császárváros védelme volt, ez pedig minden kétséget kizáróan sikerült. A királyi udvar székhelye és „elővára” fontossága azért lényeges, mert elvesztésével alapjaiban omlott volna össze a végvidék, s nemcsak Bécs környéke, hanem a Magyar Királyság túlnyomó része is oszmán kézbe került volna. Ezt az 1566-os események kapcsán is szem előtt kell tartani.

Összegzés, avagy a magára hagyott ország mítosza

Az előbbiek figyelembevételével revideálásra szorul az utókor ítélete mind a dinasztia tagjaival, mind a kortársakkal kapcsolatban. A király nyomós okból nem tartózkodott Bécsben, de Miksa trónörökös személyében kompetens helyettest hagyott a városban, akinek legfőbb feladata a törökellenes védekezés koordinálása és az információk megfelelő helyre való továbbítása volt. Ferdinánd útjának köszönhetően sikerült véget vetni a német fejedelmek lázadásának, így ősszel Móríc csapatainak képében egy jelentős birodalmi had érkezett az országba, amely mezei ütközetben győzelmet aratott az oszmánok felett.

Szász Móríc hadjárata komoly üzenetet hordozott a Birodalom, valamint az oszmánok számára. Azzal, hogy Ferdinánd nem kevés diplomáciai talentumot mutatva maga mellé tudta állítani a pár hónappal korábban még bátyja, V. Károly császár ellen háborút viselő szász választófejedelmet, látványosan demonstrálta, hogy a Birodalom kitart a Habsburgok mellett, s a felekezeti ellentéteket háttérbe szorítva kész fegyverrel is szembeszállni az oszmán agresszióval.

Ha az Erdélybe vezényelt haderő elméleti és valós számai között olyan eltérések mutatkoztak, mint amilyenekről Castaldo tudósított, akkor a parancsnokról korábban kialakult képet árnyalniunk kell, miszerint az érdemi cselekvést elmulasztotta, a felelősséget pedig a csapattisztekre hárította. Bár a sereg egyes alakulatai arattak kisebb győzelmeket, de méretéből és állapotából adódóan az oszmán főerőkkel kevés eséllyel tudta volna felvenni a küzdelmet. Ennek fényében a magyar kapitányok lovas alakulatainak gyakori mozgatása – még ha volt is példa egymásnak ellentmondó parancsokra – a gyors reakciókészség és a reziliens stratégia megnyilvánulásának tekintendő. A nemesi felkelés és a vármegyei hadak mozgósításának sikertelensége mögött több tényező is meghúzódott, de kérdéses, hogy vajon mekkora tényleges harcértéket képviselt volna az oszmánokkal szemben.

Ferdinánd király tehát nem hagyta magára az országot 1552-ben, hanem lehetőségeihez mérten katonai és diplomáciai eszközökkel is igyekezett mindent

megtenni. Az európai helyzet következtében kényszerpályán mozgott, amely nem tette lehetővé az ennél hatékonyabb védelmet. Mindez komoly veszteségeket okozott 1552-ben, ugyanakkor a kitartó szervezőmunka és akarat vezetett éveken belül annak a végvidéknek a kiépítéséhez, amely hosszú távon is képes volt az oszmán terjeszkedésnek gátat szabni, s zálogul szolgált a Magyar Királyság későbbi felszabadításához.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Bosnyák család levéltára (P 419)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (FHKA AHK)

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (HHStA)

Ungarische Akten Allgemeine Akten (UA AA)

Kriegsarchiv (KA)

Alte Feldakten (AFA)

Veneranda Biblioteca Ambrosiana (VBA)

Hivatkozott irodalom

BARABÁS Samu (1891): Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553-ig. *Történelmi Tár*, 3/14(3). 431–454.; 3/14(4). 639–659.

BARABÁS Samu (1892): Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. *Történelmi Tár*, 3/15(1). 143–158.; 3/15(2). 267–291.; 3/15(3). 474–492.; 3/15(4). 651–683.

BÖTTCHER, Hans-Joachim (2019): *Die Türkenkriege im Spiegel sächsischer Biographien*. (Studien zur Geschichte Ungarns 20.) Herne.

CZÍMER Károly (1893): Temesvár megvétele. 1551–1552. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1). 15–71, 196–299, 308–376.

DOMONKOS György (2020): A palásti csata. Valóban egyedül Erasmus Teufel főparancsnok felelős a vereségért? *Ars militaria*. https://arsmilitaria.blog.hu/2020/03/30/a_palasti_csata_avagy_valoban_egyedul_erasmus_teufel_fo-parancsnok_felelos_a_csatavesztesert (*Letöltés ideje: 2024. október 10.*)

- DRUFFEL, von August (1880): *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts: mit besonderer Rücksicht auf Bayerns Fürstenhaus. Beiträge zur Reichsgeschichte. II. 1552.* München.
- FRAKNÓI Vilmos (szerk.) (1876): *Magyar Országgyűlési emlékek. Magyar Királyság (1526–1606), Erdély (1540–1699). III. köt. 1546–1556.* MTA, Budapest. [Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 3.]
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil (1987): *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Gondolat, Budapest.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén (2022): *Maria of Austria, Holy Roman Empress. Dynastic Networker.* Routledge, London – New York.
- GÖMÖRY Gusztáv (1890): Eger ostroma 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1). 613–635.
- GUITMAN Barnabás – KORPÁS Zoltán – TÓTH Ferenc – B. SZABÓ János (2019): A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet*, 9/41. (2). 253–293.
- GYÁRFÁS István (1879): *Dobó István Egerben.* MTA, Budapest. [Értekezések a történeti tudományok köréből, VIII/5.]
- HATVANI Mihály (szerk.) (1858): *Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, 1538–1553. II. köt. Pest.* [Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 2.]
- HERRMANN, Johannes – WARTENBERG, Günther – WINTER, Christian (bearb. von, 2006): *Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen, Bd. 6: 2. Mai 1552 – 11. Juli 1553 mit ergänzenden Dokumenten zum Tod des Kurfürsten.* Berlin.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula (1935): *Magyar Történet III.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- KANÁSZ Viktor (2023): Szász Móric 1552. évi magyarországi hadjárata és győri táborozása. In: NEMES Gábor (szerk.) *Arrabona* 61. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr. 61–90.
- KANÁSZ Viktor (2024): Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról. In: H. SZILASI Ágota (szerk.): *Itália öröksége Egerben.* Eger. 59–68.
- KÁROLYI Árpád (1881): *Fráter György levelezése, 1535–1551.* Budapest.
- KORPÁS Zoltán (2009): I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal. (1542–1556). *Fons*, 16. (2). 249–306.; 16. (3). 309–372.
- KORPÁS Zoltán (2024): A Keleti Flandria. A spanyol öreg terciók a magyar hadszíntéren. In: FODOR Pál – KENYERES István – TOMA Katalin (szerk.) *Századok.*

- Mohács-tanulmányok. I.* Magyar Történelmi Társulat – HUN-REN BTK Történeti Intézet, Budapest. 161–204.
- KORPÁS Zoltán – B. SZABÓ János (2017): „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es országgyűlési kísérlet katonai háttéréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568.* Dobó István Vármúzeum, Eger. 89–116. [Studia Agriensia 35.]
- KORPÁS, Zoltán – B. SZABÓ, János (2020): “If They Came as a Legation, They Are Many, If They Are Soldiers, They Are Few” – The Military Background of the 1551 Attempt to Unite Hungary (transl. by Sean Lambert). In: MÁTÉ, Ágnes – OBORNI, Teréz (eds.): *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559).* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 147–162.
- KROPF Lajos (1896): Castaldo Erdélyben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1). 53–72, 161–186, 299–325, 465–483.
- LACZLAVIK György (2021): Adalékok a Habsburg főhercegek magyarországi tevékenységéhez a 16. század második felében. In: FOGARASSY Zoltán (szerk.): *„Az ifjak tanítása oly nagy jó” – Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére.* Debrecen. 271–280.
- LANGENN, Fiedrich Albert von (1841): *Moritz, Herzog und Churfürst zu Sachsen.* Leipzig.
- OBORNI Teréz (2017): *Az ördögös barát: Fráter György, 1482–1551.* Kronosz, Budapest.
- ÓVÁRY Lipót (1894): *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. 2. füzet. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SARUSI KISS Béla (2008): A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. I. közl. *Fons*, 15. (4). 467–521.
- SARUSI KISS Béla (2009): A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. II. közl. *Fons*, 16. (1). 65–144.
- SUTTER FICHTNER, Paula (2001): *Emperor Maximilian II.* Yale University Press, New Haven.
- SZAKÁLY Ferenc (közr.) – SCHOLZ László (ford.) (1986): *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata 1548–1552.* Európa, Budapest.
- SZÁNTÓ Imre (1985): *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UJJ Zoltán (2023): A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544–1548). *Külügyi Műhely*, 5. (1–2). 343–363. <https://real.>

mtak.hu/171176/7/2023_1-2_szam_16_cikk.pdf (Letöltés ideje: 2024. október 10.)

UTJEŠINOVIĆ OSTROŽINSKI, Ognjeslav (1881): *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius*. Wilhelm Braumüller, Wien.

VIROVEČZ Nándor (2023): *Híres-hírhedt Balassa Menyhárt*. Eötvös Kiadó, Budapest.